

УДК 336.7

Я.А. Дроботякандидат економічних наук
Полтавська державна аграрна академія**ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ**

У статті подано дослідження історії виникнення центральних банків, зокрема, визначено причини та хронологію їх зародження. Систематизовано етапи розвитку центральних банків на рівні світового господарства. Визначено напрями подальшої еволюції центральних банків. Проаналізовано різницю між поняттями “державний”, “центральний”, “національний” та “емісійний банк”.

Ключові слова: державний, центральний, національний та емісійний банк.

I. Вступ

Центральні банки займають провідне місце у регулюванні банківської діяльності та забезпеченні стабільності банківської системи, окрім того, вони є фінансовими агентами уряду, банками банків та як провідники монетарної політики мають суттєвий вплив на розвиток економіки країни в цілому. Однак так було не завжди. На початковому етапі розвитку банківської системи взагалі не існувало центральних банків. Банківська система пройшла еволюційний шлях, перш ніж люди усвідомили необхідність їх створення. Хоча в сучасному світі центральний банк – найважливіша ланка банківської системи та важлива складова економіки країни, однак і в наш час центральні банки еволюціонують, зазнаючи змін. А тому ця тема є актуальною та заслуговує уваги для подальшого дослідження.

Серед дослідників центральних банків та розвитку їх діяльності необхідно виділити І.В. Дука, Н.Є. Златіну, Ю.А. Кашпрука, В.В. Козюка, Т. Кричевську, Ф.С. Мішкіна, А.М. Мороза, А.Г. Пишного, М.Ф. Пуховкіна, С.К. Ревчука, М.В. Руденка, М.І. Савлука, Т.В. Семка, І.Г. Скоморовича, Ю.О. Чамро. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, питання еволюції центральних банків залишається недостатньо висвітленим, що й зумовлює необхідність публікації.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення результатів дослідження щодо історії виникнення центральних банків, причин їх зародження та етапів розвитку на рівні світового господарства.

III. Результати

Першопричиною появи центральних банків, як і грошей, є поступовий еволюційний процес, що привів людство до усвідомлення необхідності здійснювати регулювання грошей в обігу, тобто контролювати їх емісію. М. І. Савлук стверджує, що поява центрального банку пов'язана з потребою в централізації

емісії грошей [2, с. 491]. Однак, на нашу думку, потреба в централізації грошової емісії є вторинною відносно необхідності регулювання грошової маси. Оскільки банки здійснювали функцію емісії грошей, то саме на них, з нашого погляду, і має бути покладено завдання регулювання грошового обігу. Однак з огляду на те, що на початковому етапі розвитку банків емісія була не централізованою, регулювати її було досить складно, та й функцію регулювання не було кому здійснювати. Крім того, на нашу думку, якби функцію емісії і надалі виконували всі банки, виникла б економічна криза, оскільки кожен із банків прагнув би до задоволення лише власних інтересів. А тому виникло усвідомлення необхідності виділення одного із банків, який би здійснював функцію емісії грошей з метою регулювання грошового обігу, задовольняючи потреби суспільства в цілому, а не власні економічні інтереси.

Необхідність у появі центрального банку також пов'язана з незручністю використання значної кількості паперових знаків вартості, оскільки кожен банк мав власні [2, с. 505]. Отже, появу центрального банку слід також пов'язати з прагненням до уніфікації грошової одиниці на певній території (рис.). Крім того, поява центральних банків пов'язана з розвитком інститутів влади та розвитком економіки, що висували нові вимоги до грошових знаків і їх контролю. Причиною появи центральних банків слід вважати і те, що в умовах металевих грошей грошовий обіг та банківська система були саморегульованими, їм не потрібно було втручання регулюючих органів, однак паперові грошові знаки, які могли швидко знецінюватись, потребували втручання регулюючих органів. Створення центральних банків пов'язане також з виникненням потреби у гаранті, що забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян [2, с. 504–506].

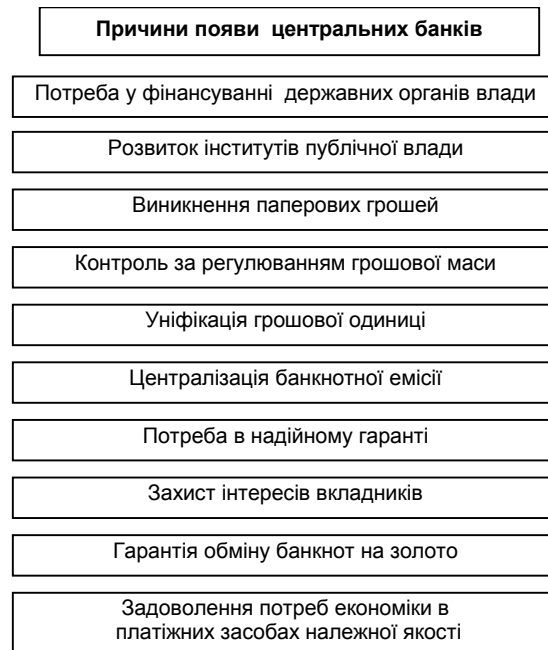

Рис. Чинники, що спричинили появу центральних банків
Джерело: узагальнено на основі [2, с. 504–508; 7, с. 180; 9; 10, с. 129; 11].

Досліджуючи питання виникнення центральних банків, з нашого погляду, необхідно проаналізувати термінологію, зокрема визначити відмінності між поняттями “державний”, “національний”, “емісійний” і “центральний банк”. В.М. Кравець, А.Г. Пишний стверджують, що існують різні назви центральних банків залежно від їх ролі в грошовій системі. Зокрема, емісійний банк – це банк, головною функцією якого є емісійна; центральний чи національний – це банк, що виконує ключову роль у кредитній системі; державний банк – це банк, що має державну форму власності, а головною його функцією є фінансування державних потреб [8; 9]. Отже, поняття “державний”, “національний”, “емісійний” і “центральний банк” не слід ототожнювати.

Як стверджує А.Г. Пишний, перші державні банки почали виникати ще в IV столітті до н. е. з метою здійснення обмінних операцій [9]. Перші державні банки були інститутами, які відрізнялися від приватних банків лише тим, що мали державну форму власності. Ці банки також здійснювали управління капіталом державних установ, що давало їм прибутки. У IV ст. до н. е. – I ст. н. е. існували царські банки, які виконували функції збирання коштів до царської казни (через податки, штрафи надходження від оренди тощо) та здійснення розрахунків від імені царя [9]. Отже, перші державні банки, які були попередниками центральних банків, виникли ще до нашої ери. Функції цих банків значно відрізнялись від функцій центральних банків та зводились до фіскальної функції, функції здійснення розрахунків, ведення рахунків царської казни, фінансування державних органів влади [9]. Крім

того, ці банки не мали статусу емісійних. У XVI ст. муніципальні, державні банки виконували функцію надання позик під заставу майна [9]. У XVII ст. з’являється перший центральний банк у Швеції, який стає прообразом сучасних банків [4, с. 447]. Центральні банки XVII ст. та наступних століть відрізняються від своїх попередників, державних банків, втраченою фіскальною функцією та їх роллю в економіці, що зводиться до регулювання монетарної політики, а не задоволення потреб держави [2; 10].

М.І. Савлук, Т.В. Семко, М.В. Руденко стверджують, що є два шляхи походження центральних банків – еволюційний та законодавчий [2, с. 508–509; 10, с. 129]. На нашу думку, походження центральних банків пов’язано саме з еволюційними процесами і поступовим усвідомленням необхідності виділення центрального банку з-поміж інших. Внаслідок того, що багато країн є відносно молодими, створення їх центрального банку має законодавчий шлях. Однак виникнення центральних банків молодих держав все ж таки базується на еволюційному усвідомленні необхідності створення центрального банку та досвіді провідних країн. Отже, з нашого погляду, аналізуючи появу центральних банків глобально, не на рівні окремих країн, слід зазначити, що все ж таки їх створення має еволюційний шлях, а не законодавчий.

У табл. 1 подано етапи розвитку центральних банків.

Отже, згідно з даними табл. 1, виникнення державних банків почалося ще в IV ст. до н. е., а зародження центральних банків – із середини XVII ст.

Таблиця 1

Етапи розвитку центральних банків

Період	Розвиток діяльності центральних банків
1-й етап (IV ст. до н. е. – I ст. н. е.)	Створення перших державних банків, які виконували обмінні операції. Державні "царські банки" виконували функції збирання коштів до царської казни через податки, штрафи надходження від оренди тощо. Ці банки здійснювали розрахунки від імені царя, фінансування державних витрат
2-й етап (XVI ст.)	Створення державних, муніципальних ломбардних банків
3-й етап (серед. XVII – XVIII – поч. XIX ст.)	Обмеження кількості емісійних банків. Зародження центральних банків. Визначення функцій центральних банків, формування законодавства щодо діяльності та закріплення статусу центральних банків. Центральні банки цього етапу були залежними від політики уряду
4-й етап (перша полов. XIX ст.)	Становлення та розвиток центральних банків. Подальше формування їх функцій, становлення й удосконалення законодавства щодо діяльності центральних банків і закріплення їх статусу. Формування системи міждержавних розрахунків та створення банку міждержавних розрахунків. Формування законодавства з регулювання міждержавної діяльності банків. Центральні банки цього етапу здобувають незалежність від політики уряду
5-й етап (серед. XIX ст.)	Виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями. Створення МВФ. Виникнення міждержавного валютного регулювання та можливості отримання кредитних ресурсів центральними банками від міжнародних кредитно-фінансових організацій
6-й етап (кін. XIX ст. – поч. XX ст.)	Кінець XIX ст.: створення Комітету регулювання діяльності банків на міжнародному рівні, що розробляє принципи ефективного банківського нагляду і директиви щодо аналізу та оцінювання банківських ризиків, визначає методи управління ризиками, шляхи забезпечення прозорості банківської діяльності. Рекомендації Комітету стають невід'ємною складовою банківського законодавства країн. Розвиток регіональної економічної інтеграції. Процес зближення та переплетення національних економік призвів до створення Європейської валютної системи. Початок XX ст.: створення Європейського валютного союзу
7-й етап (кін. XX ст. – поч. XXI ст.)	Кінець XX ст.: створення Європейської системи центральних банків. Банківська система цих країн має трирівневу побудову (1-й рівень – Європейський центральний банк; 2-й рівень – національні центральні банки країн ЄС; 3-й рівень – комерційні банки). Встановлено єдиний валютний курс для країн Європейського валютного союзу та введено євро в безготівковий обіг. Визначено єдину монетарну політику та необхідність зберігання золотовалютних резервів країн – учасниць ЄС в Європейському Центральному банку. Початок XXI ст.: введення в готівковий обіг єдиної валюти країн учасниць ЄС

Джерело: узагальнено на основі [1–6; 8–11].

Розвиток міждержавних відносин центральних банків та розвиток регіональної інтеграції, що є першим кроком на шляху створення наднаціональних банків, виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями характеризують XIX ст. У XX ст. було створено об'єднання центральних банків Європейських держав

та сформовано трирівневу банківську систему. Подальший розвиток наднаціонального банку відбувся у XXI ст., зокрема, було введено єдину грошову одиницю на території функціонування Європейського центрального банку.

У табл. 2 подано хронологію зародження центральних банків серед країн світу.

Таблиця 2

Зародження центральних банків серед країн світу

Рік	Створення центрального банку	Рік	Отримання статусу емісійного банку
Греція			
IV ст. до н. е.	Створення першого державного банку	–	Цього статусу не було
Швеція			
1668 р.	Створення першого центрального банку з метою контролю за значним зростанням грошової маси		Відсутність інформаційних даних
Англія			
1694 р.	Створення банку як акціонерної компанії завдяки наближеності до уряду шляхом надання позик уряду для фінансування воєнних дій	1928	Статус емісійного банку набув банк Англії, що пройшов шлях від комерційного банку, у якому зберігали свої резерви приватні банки Англії, від надання позик уряду для ведення війни до набуття статусу емісійного
Франція			
1800 р.	Створення банку як акціонерної компанії	1848	Створення емісійного банку Франції. Особливістю центрального банку Франції було безпосереднє кредитування торговельно-промислових операцій та задоволення потреб держави у грошових коштах
Італія			
1845 р.	Викуп акцій банку, що належали приватним структурам, державою	1861	Сформовано центральний банк Італії шляхом злиття багатьох емісійних банків
Німеччина			
1875 р.	Виникнення Німецького федерального банку, що складається з 11 центральних земельних банків	1875	Здобуття статусу емісійного банку Німеччини. Особливість центрального банку – емісія грошей для задоволення потреб уряду
Росія			
1860 р.	Заснування державного банку	1897	Статус емісійного банку отримав банк Росії
США			
1913 р.	Створення центрального банку на основі закону	1913	Створення Федерального резервного банку США, який набув статусу емісійного та пройшов шлях від двох невдалих спроб створення єдиного емісійного банку до ФРС

Рік	Створення центрального банку	Рік	Отримання статусу емісійного банку
Україна			
1991 р.	Створення центрального банку на основі закону	1991	Створення центрального емісійного банку на основі прийнятого закону майже одночасно зі створенням держави
Європейський Союз			
1998 р.	Створення на основі закону	2002	Створення Європейського наднаціонального банку як регіонального банку на базі країн Європейського Союзу, що набув статусу емісійного банку

Джерело: узагальнено на основі [2–4; 8–10].

Отже, за даними табл. 2, першою країною, у якій було створено державний банк, є Греція, зокрема місто Афіни, а першою країною, у якій було створено центральний банк, – Швеція. Однак говорити про останню країну є некоректним, оскільки цей процес може тривати при створенні нових країн. Таким чином, одні центральні банки спочатку набували статусу національних і центральних та внаслідок еволюційного розвитку здобували монопольне право емісії грошей, для інших цей процес був одночасним.

IV. Висновки

Центральні банки виникли внаслідок еволюційного усвідомлення необхідності регулювання грошової маси, а тому монополізували емісію банкнот. Еволюційний процес щодо центральних банків триває й досі, можливо, банківська система матиме трирівневу побудову на чолі з єдиним наднаціональним банком або ж регіональними наднаціональними банками.

Список використаної літератури

1. Биховченко В.П. Функції центральних банків на сучасному етапі розвитку / В.П. Биховченко // Наука і економіка. – 2011. – № 3 (23). – С. 7–12.
2. Гроші та кредит : підручник / М.І. Савлук [та ін.]; за ред. М.І. Савлука. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2001. – 602 с.
3. Дук І.В. Еволюція, стадії розвитку і функції центральних банків розвинутих країн світу [Електронний ресурс] / І.В. Дук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2009. – Вип. 2 (46). – С. 91–96. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnugp/ekon/2009_2/v46ek12.pdf.
4. Златіна Н.Е. Конституційне закріплення правового статусу центральних банків у країнах членах Європейського союзу та в Україні [Електронний ресурс] / Н.Е. Златіна // Держава і право. – Вип. 47. – С. 447–452. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnugp/ekon/2009_2/v46ek12.pdf.
5. Кашпур Ю.А. Міжнародний досвід реформування банківських систем у розвинутих країнах світу / Ю.А. Кашпур // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 150–156.
6. Козюк В.В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації: макроекономічні та інституційні проблеми : монографія / В.В. Козюк. – Тернопіль : Астон, 2005. – 320 с.
7. Колодій О.А. Еволюція банківської справи / О.А. Колодій // Наук. вісн. Національного лісотехнічного університету України. – 2007. – Вип. 17.2. – С. 177–184.
8. Кравець В.М. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність / В.М. Кравець, О.В. Кравець; за ред. В.І. Міщанка. – К. : Знання-Прес, 2003. – 470 с.
9. Пишний А.Г. Правовий статус державних банків України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Андрій Григорович Пишний. – К., 2008. – 246 с.
10. Семко Т.В. Гроші та кредит у схемах і таблицях : [навч. посіб.] / Т.В. Семко, М.В. Руденко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 158 с.
11. Чамро Ю.О. Еволюція розвитку центральних банків та їх історичні типи / Ю.О. Чамро // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3 (12). – С. 231–236.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013.

Дроботя Я.А. Центральные банки: взгляд в прошлое

В статье представлены исследования истории возникновения центральных банков, в частности, определены причины и хронология их возникновения. Систематизированы этапы развития центральных банков на уровне мирового хозяйства. Определены направления дальнейшей эволюции центральных банков. Проанализированы различия между понятиями “государственный”, “центральный”, “национальный” и “эмиссионный банк”.

Ключевые слова: государственный, центральный, национальный и эмиссионный банк.

Drobotya Y. Central banks: looking back

The article presents research into the history of central banks, including the causes and chronology of their birth. Systematized stages of central banks at the level of the world economy. The directions of the further evolution of central banks. Analyzed the difference between the concepts of “state”, “central”, “national” and “bank of issue”.

Key words: state, central, national and bank of issue.